

УДК [378.4(477.54:378.11)]«18»

Людмила Зеленська

РОЛЬ І МІСЦЕ ВЧЕНИХ РАД У СИСТЕМІ СУДОЧИНСТВА ВІТЧИЗНЯНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті розглянуто систему судочинства, яка склалася у вітчизняних університетах в першій чверті ХІХ століття; на підставі аналізу положень статуту 1804 року схарактеризовано повноваження ректора й правління у вирішенні судових справ; визначено місце й роль вчених рад, що здобули статус «вищої інстанції» у структурі університетського управління, у реалізації судово-поліцейської функції вищої школи.

Ключові слова: судочинство, університети, ректор, правління, вчена рада.

Університетська автономія є однією з найстаріших форм самоврядування, яка ще від часів Середньовіччя сприяла перетворенню університетів на найвагоміші чинники суспільного прогресу, надавала змогу відстоювати незалежність і самостійність у вирішенні важливих навчальних і організаційних питань. Упровадження університетської автономії в умовах розбудови української державності відповідає потребі подальшої демократизації академічного життя, суспільних процесів, завданню реформування й інтеграції національної вищої освіти у європейський простір.

Суттєву допомогу в реалізації окреслених завдань може надати вивчення й творче переосмислення з позицій сьогодення історичного досвіду утвердження університетської автономії й колегіального самоврядування у вітчизняній вищій школі.

Вивчення стану дослідженості проблеми університетської автономії й колегіального самоврядування у вітчизняній вищих навчальних закладах з позицій історичної ретроспекції доводить її актуальність у полі наукових досліджень. Визначена проблематика знайшла часткове висвітлення в працях А. Алексюка, Л. Вовк, О. Глузмана, Н. Дем'яненко, Р. Еймонотової, М. Євтуха, О. Іванова, Г. Косінової, В. Лейкіної-Свірської, В. Майбороди, О. Микитюка, С. Посохова, Г. Стоян, Г. Щетиніної та інших. Проте опубліковані в них дані недостатньо характеризують зміст та напрями реалізації вітчизняними університетами судової функції в умовах делегованої автономії, не висвітлюють у цьому контексті повноваження окремих управлінських структур й способи їх взаємодії з органами державної влади.

Мета статті – схарактеризувати систему судочинства у вітчизняних університетах першої чверті XIX століття, визначити місце і роль учених рад у реалізації судово-поліцейської функції вищої школи.

У процесі наукового пошуку встановлено, що широка автономія, надана вітчизняним університетам статутом 1804 р. (зокрема, Харківському), знайшла відображення в делегуванні останнім судової функції. Як самоврядна юридична одиниця університет мав стояти на захисті інтересів своїх членів, захищати їх особисто та їхню власність від будь-яких зазіхань. Уважалося, що невинуватий образ, яку зазнав один із членів університетського стану, є образою всієї корпорації й вимагає законної реабілітації.

Зауважимо, що названу функцію було перенесено до статуту 1804 р. з урахуванням прав і традицій автономних університетських корпорацій Європи доби Середньовіччя і Нового часу. З огляду на вищезазначене, університетському суду підлягали не лише студенти та професори, але й члени родин останніх, а також усі чиновники й службовці закладів освіти в межах навчального округу. Лише карні справи, що виходили за межі університетської юрисдикції, передавалися до державних судів, але в такому разі на їх засіданнях мав бути присутній спеціальний уповноважений від університету (синдик), обраний для цієї мети з-поміж ординарних професорів [7, с. 38].

Як свідчать результати проведеного дослідження, за статутом 1804 р. університетський суд перебував у компетенції правління університету й підрозділявся на три інстанції. До першої належав суд ректора. На останнього, як голову правління, покладался обов'язок «недовольствия и ссоры между чиновниками университетскими прекращать миром» [6]. Але у разі незадоволення сторін ректор набував права виконувати обов'язки судді першої судової інстанції університету.

Показово, що усі скарги, а також слідчі дії, що стосувалися студентства, розв'язувалися ректором в усній формі. Лише в окремих випадках на підставі чинних приписів, відповідні рішення формулювалися письмово. Їх оформлення покладалося на синдика або секретаря правління. Безапеляційними вважалися рішення ректора зі справ, що стосувалися: а) грошових скарг, сума яких не перевищувала 15 крб.; б) провин і образ, за які згідно з університетськими правилами виносилася тільки догана або взяття під варту терміном до 3 діб [6, с. 272].

У випадках, коли примирення, вжите з боку ректора, не приносило результату, позивач мав право звернутися із заявою в правління.

Підкреслимо, що всі скарги й непорозуміння, що стосувалися професорів, ад'юнктів та інших університетських чиновників, також вимагали розгляду правління. В особливо важливих або складних справах правління мало право запрошувати одного або двох професорів-юристів. До того ж на засіданнях правління вимагалася обов'язкова присутність

синдика, повноваження якого полягали у нагляді за відповідністю прийнятих рішень державному законодавству. Проте останній під час розгляду судових справ користувався лише дорадчим голосом.

Рішення правління були остаточними, якщо торкалися: а) скарг, позив за якими не перевищував 50 крб.; б) провин студентів, за які згідно з університетськими правилами передбачалося покарання у формі перебування під вартою до 14 діб; в) скарг щодо протиправних дій університетських чиновників, що вимагали оголошення догани або накладання штрафу розміром до 25 крб.; г) скарг на осіб, які належали до університетського стану, якщо покарання мало форму вибачення [6, с. 273–274].

Показово, що взагалі не підлягали розгляду в правлінні справи, що торкалися операцій з нерухомістю. Натомість карні справи спершу мали розглядатися правлінням, проте для остаточного винесення вироку передавалися до державного суду. Разом із цим, правління мало право приймати скарги й на ректора. Однак у разі визнання такої скарги несправедливою, на позивача накладався штраф у розмірі 25 крб.

Вивчення історико-педагогічних матеріалів [1–7] дозволяє констатувати, що правлінню Харківського університету впродовж дії статуту 1804 р. доводилося розглядати справи сімейного, майнового, особистого характеру – від розслідування справи про викрадену собаку до розлучення професора з його дружиною, від комерційних операцій до особистих образ. Прикладом цього можуть слугувати такі факти. 1811 року професор Нельдехен подав до правління скаргу на військового офіцера, який квартирував у будинку, що орендував названий професор, і наніс йому образу. Розглянувши названу справу, правління зобов'язало квартирну комісію подбати про звільнення будинку, що займав професор Нельдехен від будь-яких «військових постойв», оскільки таке право було «дароване членам університетської корпорації Государем» [1, с. 932].

Після розгляду заяви вчителя фехтування Сивокта про незаконне утримання його під вартою та нанесення тілесних пошкоджень поліцією, правління направило відповідне клопотання на адресу Харківського губернатора з проханням ужити всіх можливих заходів для проведення законного розслідування і притягнення винних до відповідальності. При цьому правління наголошувало на непорушності прав і привілеїв, дарованих університету, щодо здійснення судочинства над членами університетської корпорації [1, с. 377–378].

1809 року правління Харківського університету винесло ухвалу про виключення з університету студента Башинського за систематичне пияцтво «дабы не подавать повода к неблагоприятным мнениям о самом университете и удалитъ из виду прочих студентов пример разврата и худых поступков» [1, с. 869]. Що ж стосується іншого студента Кондакова, який також був помічений в «аморальних діяннях», проте виявив «належні

здібності в науках», правління застосувало звичну міру покарання – оголошення догани з попередженням про те, що у разі повторного порушення встановлених правил для студентів, його буде виключено з університету [1, с. 870].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що у разі, якщо позивач не був задоволений рішенням правління, він мав право подати апеляцію до вченої ради, але не пізніше 8 діб після оприлюднення вироку [6, с. 275].

Отже, вчена рада виступала третьою інстанцією в системі університетського судочинства, рішення якої можна було спростувати тільки в сенаті. У такому разі вчена рада була зобов'язана у восьмиденний термін передати в сенат справу з копією відповідного рішення, а також протокол свого засідання.

У той же час, університетський статут 1804 р. (п. 156) чітко визначав перелік справ, рішення яких з боку вченої ради були остаточними й не підлягали апеляції, як-от: справи, позов за якими не перевищував 500 крб.; справи щодо порушень правил поведінки, встановлених в університеті; справи, що передбачали накладання грошових стягнень не більше 100 крб. [6, с. 275].

У світлі вищезазначеного, вважаємо за необхідне наголосити, що незважаючи на те, що за статутом 1804 р. здійснення судочинства в університеті перебувало в компетенції правління, вчені ради доволі пильно слідкували за діяльністю судових інстанцій, особливо якщо справи торкалися службовців університету. Прикладом може слугувати судове слідство, вчинене над ректором Харківського університету проф. Стойковичем. Так, 18 вересня 1812 р. до вченої ради Харківського університету надійшла заява від ад'юнкта Васильєва, в якій останній звертав увагу членів ради на протиправні і водночас, на його переконання, аморальні дії ректора, як посадовця, суть яких полягала в незаконній оптовій і роздрібній торгівлі винами, стрічками, гранатами, картинами тощо [1, с. 317]. 25 вересня 1812 р. відбулося засідання вченої ради, на якому було прийнято ухвалу на підставі чинних у Харківському університеті правил передати заяву ад'юнкта Васильєва для розгляду в правління.

Показово, що оскільки правління очолював ректор, учена рада визнала за необхідне на час розгляду справи обрати тимчасово головуючого в правлінні. Ним став проф. Срезневський. Обов'язки голови вченої ради було покладено на проф. Осиповського.

Зауважимо, що розгляд справи у правлінні тривав близько 8 місяців. Під час слідства відкрилися нові факти, які підтверджували звинувачення, висунуті на адресу ректора Стойковича. Проте останній удався до примирення з ад'юнктом Васильєвим, після чого звинувачувач забрав заяву, а правління змушене було припинити слідство. Проте більшість

членів ради Харківського університету наполягала на доцільності передати справу на розгляд міністра народної освіти, мотивуючи це тим, що вона «набула публічного характеру й накладає тінь на всю університетську корпорацію» [1, с. 330].

Міністр освіти граф А. Розумовський, посилаючись на численні заяви ректора Стойковича про незадовільний стан здоров'я, наказом від 21 травня 1813 р. дозволив останньому скористатися тримісячною відпусткою без установленого жалування, а вчену раду Харківського університету зобов'язав обрати на ректорську посаду іншого професора [1, с. 333].

Як відомо, статут 1835 р. ліквідував юридичний імунітет університетів, позбавивши їх судової влади. Відповідно судово-поліцейську функцію було вилучено з компетенції вченої ради.

Лише з прийняттям нового статуту 1863 р. у структурі університетів було запроваджено нову установу – університетський (професорський) суд, компетенції якого підлягали справи про порушення студентами встановлених правил, про сутички між студентами, студентами, викладачами та посадовими особами університету, навіть якщо такі відбулися поза межами університетських приміщень (п. 58).

Отже, результати проведеного дослідження дають підстави для висновку, що зважаючи на корпоративні традиції й автономний устрій європейських університетів, що гарантували право судочинства над членами університетської корпорації, статут 1804 р. закріпив за вітчизняними університетами право реалізації судово-поліцейської функції. Безпосереднє здійснення судочинства над студентами, професорами, членами їхніх родин, а також чиновниками й службовцями закладів освіти в межах навчального округу покладалося на ректора та університетське правління. Вчена рада як «вища інстанція» в системі університетського управління виступала в ролі апеляційної інстанції, рішення якої можна було спростувати лише в сенаті.

Здійснений науковий пошук не вичерпує всіх аспектів порушеної проблеми. Предметом подальших наукових розвідок може стати вивчення системи судочинства в університетах України в умовах дії статуту 1863 року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Багалій Д. І. Вибрані праці : в 6 т. Т. 3. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 1 (1802–1815 гг.) / Д. І. Багалій. – Х. : Вид-во НУА, 2004. – 1151 с.
2. Багалій Д. І. Вибрані праці : в 6 т. Т. 4. Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам). Ч. 2 (1815–1835) / Д. І. Багалій ; [упоряд., голов. ред. В. В. Кравченко ; редкол.: В. І. Астахова та ін.; комент. Т. Г. Павлова]. – Х. : Вид-во НУА, 2005. – 1004 с.

3. Петров Ф. А. Российские университеты в первой половине XIX века : Формирование системы университетского образования. Кн. 1. Зарождение системы университетского образования в России / Ф. А. Петров ; Гос. ист. музей. – М. : Гос. изд. музей, 1998. – 471 с.
4. Роммель К. Д. Спогади про моє життя та мій час / К. Д. Роммель ; [відп. ред. і упоряд. В. В. Кравченко ; пер. з нім. : В. Л. Маслійчук, Н. А. Оніщенко] ; Схід. ін-т українознавства ім. Ковальських. – Х. : Майдан, 2001. – 234, [1] с.: іл. – (Україна в записках мандрівників і мемуарах ; [вип. 1]).
5. Роммель Х. Пять лет из истории Харьковского университета : Воспоминания проф. Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете (1785–1815) / Х. Роммель ; подготовил Я. О. Балясный. – Х. : Тип. ун-та, 1868. – 111 с.
6. Устав Императорского Харьковского университета 1804 г. // Периодические сочинения об успехах народного просвещения. – 1805. – № 10. – С. 225–285.
7. Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев, В. І. Кадєєв, С. І. Посохов [та ін.]. – Х. : Фоліо, 2004. – 750 с.